

Кікінежді О.М.

*Тернопільський національний
педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка*

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті представлено результати експериментального вивчення змісту і поширеності гендерних стереотипів у педагогів загальноосвітньої школи. Визначено умови запровадження гендерно-інформаційних технологій у заклади середньої ланки освіти, шляхи підвищення гендерної компетенції вчителів, стратегії і тактики формування гендерної культури у педагогів, які були апробовані у гендерному центрі Тернопільського національного педагогічного університету.

Ключові слова: *гендер, гендерне виховання, гендерний підхід, гендерні стереотипи, гендерна культура, гендерноінформаційні освітні технології, гендерні компетенції.*

Постановка проблеми

Досягнення гендерної рівності в Україні як стратегічного напрямку державної політики актуалізує проблему експериментального виявлення чинників формування гендерної культури у сучасних учителів, що передбачає підвищення у них гендерних компетенцій як особливої системи гендерних знань і практик, релевантних принципам паритетності статей, подолання та пом'якшення гендерних стереотипів, реалізацію «ідеології самовизначення» (В.Кремень) у контексті євроінтеграційних і глобалізаційних процесів сьогодення [1; 3]. Назріла гостра потреба у запровадженні гендерного підходу у навчально-виховний процес середньої школи, розробленні та поширенні гендерноосвітніх інформаційних технологій. Водночас, у сучасному соціогуманітарному просторі «українська освіта має зберегти свою ідентичність, залишитися саме українською — серцевою, духовною та душевною, людською та людяною, народною і родинною, патріотичною і моральною в усіх загальнолюдських вимірах» [2, 54]. Це певною мірою стосується науково-теоретичного обґрунтування гендерної ідеології освітньо-виховних практик на основі «педагогічної матриці» української освіти (В.Андрущенко). Найбільш співзвучними нашому часові та перспективам розвитку педагогічної освіти у XXI ст. є теоретичні конструкції та педагогічний досвід видатних українських педагогів-гуманістів В. Сухомлинського, А.Макаренка, К.Ушинського, Г.Ващенко, С.Русової та ін. про соціально-культурне наслідування статевоповідних властивостей і схильностей, активне засвоєння індивідом нормативів сімейних і соціальних ролей, етноісторичну

зумовленість характеру гендерної поведінки. Гуманістичні установки В.Сухомлинського щодо гендерного виховання підлітків і юнацтва, формування дитячих уявлень про мужність, жіночність, побудову педагогічного процесу на засадах рівності, егалітарності, подолання педагогами гендерних стереотипів і тепер є найактуальнішими у формуванні гендерної культури дітей. Вони знайшли своє продовження у наукових доробках психологів і педагогів І.Беха, М.Боришевського, О.Бондарчук, В.Васютинського, Т.Говорун, С.Максименка, В.Москаленко, Л.Карамушки, В.Татенка, Т.Титаренко, Н.Чепелевої, І.Лебединської, О.Кізь, Н.Городнової, Ю.Приходько, В.Кравця, О.Савченко, О.Сухомлинської, М.Вашуленка, В.Олійника, Л.Даниленко, Т.Дороніної, О.Луценко, С.Юдіної та ін.

Представники різних наукових шкіл поділяють спільну думку про те, що гендерні уявлення дітей залежать від змісту «курсу гендерного навчання», яке пропонує суспільство, в якому вони живуть. Відомо, що функціонування гендерного конструкту може здійснюватись як на егалітарних (партнерських), так і на домінаторних (традиційних) статеворольових взаєминах. Гендерні стереотипи є набором усталених для певної спільноти норм і суджень про психологію жінок і чоловіків, мотиви та потреби їхньої поведінки тощо. Водночас це важливий соціально-психологічний механізм передачі знань про те, якими «повинні бути» чоловіки та жінки. Попри демократичні зміни у масовій свідомості, гендерні стереотипи залишаються найконсервативнішими схемами поведінки і слугують психологічними механізмами захисту у виправданні орієнтацій на традиційні (патріархальні) моделі. Традиційна гендерна ідеологія розглядає особистість чоловіка вагомішою за особистість жінки. Дослідження поширеності стереотипів з інтервалом 50 років, засвідчували, що переважна їх більшість залишається незмінною в різних етнокультурах. Негативна роль стереотипів проявляється в гальмуванні процесів демократизації взаємин статей, у стійкості психологічних перешкод на шляху до вирівнювання їхніх прав і можливостей. Актуальною проблемою реалізації сучасними вчителями власних гендерних установок у педагогічній діяльності і присвячена наша стаття.

Метою нашого дослідження було емпіричне вивчення змісту та поширеності гендерних стереотипів у педагогів обох статей середньої ланки освіти. У опитуванні брали участь 330 педагогів-слухачів Тернопільського обласного комунального інституту педагогічної післядипломної освіти (з них 285 осіб жіночої статі і 45 — чоловічої). Анкети та напівструктуровані інтерв'ю містили розроблені нами критерії збереження гендерної рівноваги у навчально-виховному процесі, які мали власне смислове навантаження [5]. Для опрацювання та інтерпретації отриманих даних використовувалися кількісний і якісний аналізи.

Виклад основного матеріалу

Результати дослідження засвідчили, що більшість педагогів перебуває під значним впливом традиційних поглядів на взаємини статей. Так, значущі

відмінності стосувалися стереотипних поглядів, що пов'язані з відмінностями у змісті праці статей, виконанням соціальних ролей. Більшість респондентів (72%) визнають і надалі характерними для дівчат роль господині-матері, емоційно-експресивний вид діяльності, а для хлопців — роль захисника, годувальника, матеріального забезпечувача сім'ї, предметно-інструментальний вид діяльності ($\chi^2 = 29,94$; $p \leq 0,05$). Зазначимо, що поширенню цього стереотипу сприяли концепції «природної» взаємодоповнюваності статей Т.Парсонса і Р.Бейлза як біологічно детермінованих, уроджених якостей. Значна частина респондентів (63%) додержується стереотипу маскуліності-фемінності, тому у хлопців вважають за потрібне більшою мірою розвивати маскулінні психологічні якості, а у дівчат — фемінні порівняно з андрогінними ($\chi^2 = 11,16$; $p \leq 0,05$). Найбільш гендерноупередженими (75%) виявилися вчителі, як жінки (89%), так і чоловіки (81%) щодо додержання різних стратегій спілкування з дітьми різної статі і ставлення до них ($\chi^2 = 39,25$; $p \leq 0,05$). Цікавим виявився той факт, що 76% загальної вибірки вчителів не згодні з поділом професій на «чоловічі» і «жіночі» ($\chi^2 = 43,33$; $p \leq 0,05$), 62% вчителів не схильні більшою мірою вибачати прояви агресії з боку хлопців, ніж дівчат ($\chi^2 = 8,72$; $p \leq 0,05$), 68% не поділяють диференційованого підходу щодо здібностей дівчат до гуманітарних, а хлопців — до природничих наук ($\chi^2 = 20,43$; $p \leq 0,05$). 63% вчителів обох статей вважають потенціал дитини, її досягнення у навчанні, виборі улюблених занять, у громадській роботі, у профорієнтаційній сфері тощо незалежними від її статевої належності ($\chi^2 = 10,57$; $p \leq 0,05$). Погляди вчительства щодо лідерства і мотивів успішного навчання у хлопців і дівчат виявилися статистично недостовірними. Отже, можна констатувати помітну гендерну дестереотипізацію образів учнів і учениць у свідомості сучасних педагогів. Виявлені протиріччя між статтю учня, вчителя та їхніми уявленнями свідчать про невизначеність педагогів у системі гендерних цінностей.

Виявлені відмінності у гендерній свідомості вчителів-жінок і вчителів-чоловіків вказують на значно більшу стереотипізацію перших порівняно з другими (рис. 1). Так, зокрема, більшість жінок-педагогів (89%) додержуються традиційного поділу сімейних і соціальних сфер діяльності ($\chi^2 = 32,67$; $p \leq 0,05$), біполярного конструкту маскуліності-фемінності ($\chi^2 = 21,41$; $p \leq 0,05$), різного ставлення у професійному спілкуванні до дітей різної статі ($\chi^2 = 32,67$; $p \leq 0,05$). На відміну від жінок, чоловіки-педагоги (75 %) вважають лідерство та керівництво суто чоловічою справою ($\chi^2 = 11,62$; $p \leq 0,05$), що є підтвердженням значної поширеності в їхній свідомості соціального стереотипу домінуючої ролі чоловіка та підлеглої — жінки. Спільним у поглядах учителів обох статей виявилися традиційне ставлення до дітей за ознакою статі ($\chi^2 = 6,25$; $p \leq 0,05$) та заперечення дихотомічного поділу професій ($\chi^2 = 4,00$; $p \leq 0,05$).

Аналіз кореляційної структури анкети з урахуванням коефіцієнта асоціації Пірсона, що є спрощеною формою коефіцієнтної кореляції Пірсона, вживаного для інтервальних і абсолютних шкал, дав змогу виявити такі значущі зв'язки. Зокрема, ті вчителі, які надають перевагу маскулінній особистості порівняно з андрогінною, додержуються традиційного, статоворольового підходу у навчально-виховній діяльності, тобто орієнтовані на розвиток у хлопців маскулінних, а у дівчаток — фемінних якостей ($r = 0,31$; $p = 0,0001$); на підготовку обох статей до стереотипних видів діяльності ($r = 0,18$; $p = 0,03$), вказують на їх різний потенціал у навчанні, громадській роботі і професійній сфері ($r = 0,31$; $p = 0,0001$). Уявлення вчителів про стереотипний поділ професій на «чоловічі» та «жіночі» ($r = 0,23$; $p = 0,004$) корелюють з їх терпимістю до проявів грубощів і агресивності з боку учнів-хлопців, ніж учениць, а також із наділенням хлопців кращими лідерськими якостями тощо ($r = 0,27$; $p = 0,001$). Педагоги також поділяють думку про різні пізнавальні здібності обох статей до різних наук, зокрема дівчаток до гуманітарних наук, а хлопців — до природничих, і різне мотивування навчальної діяльності (хлопцям часто не вистачає посидючості, терпіння, а дівчатам — здібностей ($r = 0,32$; $p = 0,0001$), виявляючи при цьому більшу толерантність до проявів агресивних форм поведінки хлопцями, ніж дівчатами ($r = 0,23$; $p = 0,004$).

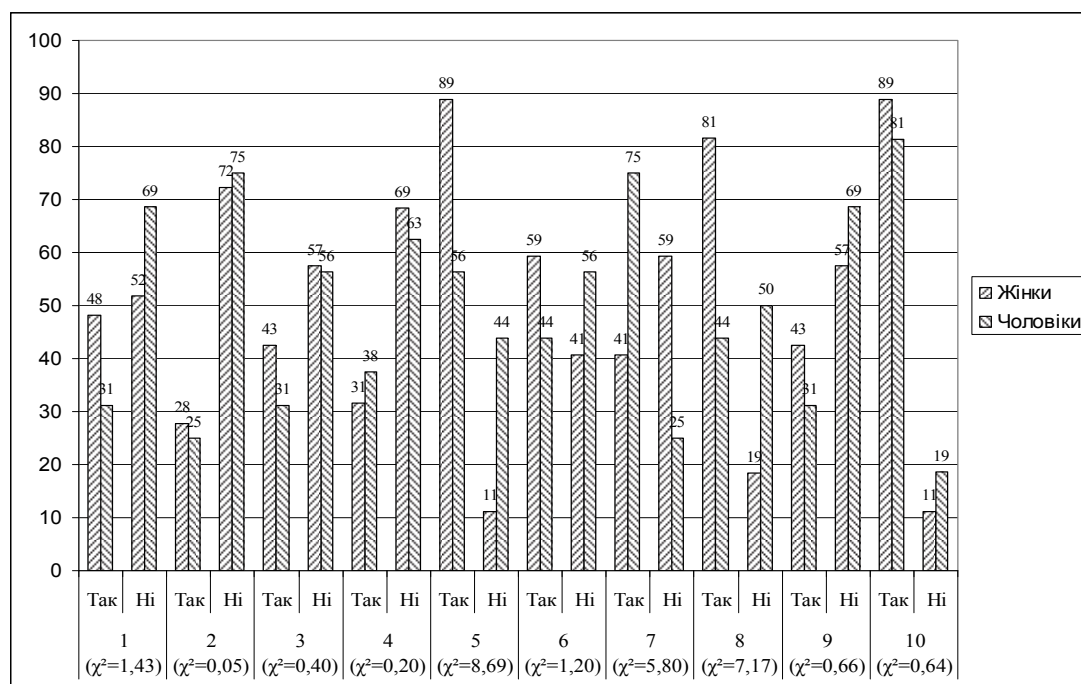

Рис. 1. Порівняльний розподіл відповідей педагогів-жінок і педагогів-учителів на запитання анкети (за допомогою χ^2 -квадрат, крит. значення $\chi^2 = 3,84$ при $p \leq 0,05$)

Виявлено сильний зв'язок у гендерних уявленнях учителів щодо спрямування на майбутні сімейні та соціальні ролі дівчат і хлопців ($r = 0,18$; $p = 0,026$), різне ставлення і спілкування до дітей ($r = 0,18$; $p = 0,027$), залежно від

їхньої статі ($r = 0,20$; $p = 0,013$). Значущі кореляції вказують на взаємозв'язок між стереотипізацією поглядів педагогів щодо різних пізнавальних інтересів, здібностей і потреб учнів і учениць і розвитком маскулінної та фемінної особистості відповідно ($r = 0,17$; $p = 0,042$).

Залежно від віку і стажу педагогічної діяльності був виявлений значущий зв'язок: більш старші і досвідченіші вчителі (педстаж — 21,0 рік) виявилися толерантнішими у поглядах до проявів агресії хлопцями, ніж молоді вчителі (12,5 років педстажу) при $t = 2,41$; $p = 0,023$.

Додаткове опитування вчителів щодо впливу традиційного виховання на виконання ними гендерних ролей засвідчило вірогідність формування стереотипних моделей поведінки під впливом дорослих, батьків, учителів у шкільні роки. Однорідну вибірку жінок-вчителів склали 78 осіб. Зокрема 72% респонденток вказали, що в дитинстві гралися статево відповідними іграшками ($\chi^2 = 11,41$; $p \leq 0,05$), 87% — подобались дівчачі ігри ($\chi^2 = 29,67$; $p \leq 0,05$), 68% надавали перевагу гомогенним групам тотожної статі ($\chi^2 = 7,04$; $p \leq 0,05$), 69% ідентифікувалися у дитинстві з образом матері ($\chi^2 = 42,31$; $p \leq 0,05$). Значна частина вчителів (86%) орієнтувалася винятково на жіночі професії ($\chi^2 = 28,17$; $p \leq 0,05$). Майже всі вчителі-жінки (99%) перебували під сильним впливом жіночих образів-героїнь, пропагованих ЗМІ, що в подальшому вплинуло на їхній вибір «жіночої» професії педагога ($\chi^2 = 48,79$; $p \leq 0,05$); 66% опитаних вказують на фактичне існування в суспільстві переваг однієї статі над іншою, домінування чоловічої статі над жіночою ($\chi^2 = 4,78$; $p \leq 0,05$). Цікавим виявилось те, що 81% вчителів-жінок дали ствердну відповідь про невживання сексистської термінології у професійній діяльності ($\chi^2 = 22,09$; $p \leq 0,05$), що, можливо, пояснюється набутою схильністю до конформізму та меншою відвертістю у відповідях, спричинених небезпекою соціальних і моральних санкцій. Кореляційний аналіз питань анкети показав, що у значущому взаємозв'язку перебувають вибір вчителями-жінками в дитинстві іграшок, ролей ($r = 0,47$; $p = 0,00001$), норм поведінки, тотожних своїй статі ($r = 0,47$; $p = 0,001$). Виявлено, що більша ідентифікація жінок із своєю статтю сприяє стереотипізації їхніх поглядів щодо різних здібностей хлопців і дівчат ($r = 0,33$; $p = 0,01$), а також упередженому ставленню до дітей на основі статевої ознаки ($r = 0,29$; $p = 0,037$). Отже, інформаційно-насичене середовище та його носії є тією узагальненою детермінантою, від якої залежить формування гендерних уявлень жінок-педагогів. Засвоєння традиційних гендерних цінностей у дитинстві стимулює механізми самовідтворення «гендерної дискримінації жінок» в дорослому віці, через що жінки дістають нерівні дивіденди від освіти, нерівний розподіл між жінками і чоловіками життєво важливих економічних, соціальних і політичних ресурсів.

Як засвідчили результати дослідження, статеві стереотипи залишаються достатньо поширеними серед педагогічних колективів, переважно жіночих за складом і поглиблюють диференціацію соціально-психологічних

вимог та очікувань щодо статей. Більшість учителів загальноосвітніх шкіл залишаються невизначеними у власних гендерних орієнтаціях, не є переконаними в необхідності розвитку у дітей андрогінних властивостей, сповідують ідеологію комплементарності чоловічих і жіночих ролей. Крім того, виявлено, що навчально-виховний процес у загальноосвітній школі значною мірою підкріплює традиційні погляди на дихотомію сімейних і соціальних ролей чоловіків та жінок і меншою демонструє андрогінні персонажі, здатні до гнучкості гендерної поведінки та взаємозамінності статевих ролей. З одного боку, педагоги надають великого значення фактору статі, який виявляється у шкільній практиці, формуючи таким чином у дітей уявлення про «вроджену нерівність» жіночого і чоловічого. З іншого боку, досить поширеною є гендерна нечутливість педагогів у ситуаціях, які потребують урахування статі для розуміння потреб і мотивів вчинків учнів, прийняття кваліфікованих педагогічних рішень. У навчально-виховному процесі позакласної і позашкільної роботи через гендерно забарвлену інформацію учням передаються, здебільшого, статево-рольові стереотипи, які і визначають терпимість майбутніх випускників до соціальної нерівності жінок і чоловіків у суспільстві. Таке нав'язування традиційних статевих ролей стає на заваді розвитку андрогінних властивостей дітей, розвитку їхньої співдружності, позитивному образу «Я». Лише близько 20% педагогічного та управлінського персоналу освітніх закладів виявляють значний інтерес до проблем забезпечення гендерної рівності дітей у навчально-виховному процесі, запровадження гендерно-нейтральних технологій.

Вищесказане дає змогу вважати побудову креативних гендерних технологій зручною моделлю для підвищення гендерних компетенцій у вчителів. На нашу думку, психолого-педагогічний супровід педагога у професійній діяльності у гендерному вимірі має включати інтеграцію гуманітарних знань і особистісно орієнтований підхід, оновлення ціннісно-мотиваційних, когнітивно-комунікативних засад взаємодії вчителя й учня у спільно конструйованих ними наративах, апробацію інтерактивних технологій тощо. Необхідною умовою розвитку егалітарних орієнтацій є організація діяльності особистості у відповідному соціокультурному просторі. З точки зору генетичної психології (С.Максименко), експериментальне моделювання можливостей розвитку гендерної культури за допомогою створення навчально-виховних ситуацій як «особливих умов» у процесі тренінгів може сприяти активізації паритетних гендерних орієнтирів у педагогів [8]. Організація практик гендерно-орієнтованого навчання дала змогу проектувати, конструювати й організовувати умови для розуміння вчителями важливості орієнтації на егалітарні цінності. Ознайомлення з азами гендерної освіти і виховання дало змогу їм вирішувати спірні питання у взаєминах статей, проводити гендерний аналіз соціально-культурних, політичних і економічних явищ тощо [4; 6; 9]. Структура та проблемно-тематична наповненість нав-

чальних тренінгових програм була спрямована на досягнення системності розуміння гендерної проблематики, тому сутністю занять були як дослідницькі стратегії, так і особливе їх «наповнення» життєвими знаннями, буденною свідомістю, наративами. Як свідчить наш досвід діяльності Центру гендерних студій, особистісно центрований підхід у доборі дидактичних матеріалів, проблемний виклад та активні методи навчання (евристичні бесіди, міні-дискусії, фокус-групи, інтерактив, метод наративу) стимулюють розширення соціального контексту пізнання особистістю себе та інших, активізують вироблення власної позиції педагога щодо гендерної поведінки [7]. Аналіз запровадження спецкурсів при гендерній студії ТОКШПО уможливив зробити висновок про актуальність і доцільність його використання у системі перепідготовки керівних педагогічних кадрів на курсах підвищення кваліфікації, зокрема було проведено низку семінарів і тренінгів на теми «Гендерні настановлення у навчально-виховному процесі», «Формування гендерної культури в учнівській молоді», «Інноваційні технології у формуванні гендерної культури школярів», «Сексизм як соціально-психологічна проблема», «Основи сімейного щастя: гендерний підхід», «Усвідомлення гендерних стереотипів та аналіз гендерних конфліктів», «Вплив дитинства на засвоєння гендерних ролей». У процесі інтерактивної взаємодії на тренінгах педагоги вчилися вибирати адекватне реагування на поведінку та успішність хлопців і дівчат, вироблялися тактики гендерно нейтрального виховання, що сприяло переосмисленню власних позицій учасників щодо сучасних гендерних ролей. Стратегія автономізації була неминучою та ефективною у запровадженні ідей гендерної культури, оскільки в дебатах доводилася правомірність гендерного підходу. Наприклад, на засіданнях «круглих столів» і секціях конференцій відбувалися цікаві дискусії щодо питань «Гендерна рівність як ідеал суспільного розвитку», «Яке майбутнє простежується в гендерних орієнтаціях сучасних юнаків і дівчат», «Які очікування вчителів і батьків: патріархальні чи егалітарні?», «Чи можна подолати статеву сегрегацію школярів?» тощо. Підсумком було «Дерево гендерних очікувань», на листочках якого можна було прочитати всі пропозиції учасників щодо можливості поліпшення навчально-виховного процесу в школі з метою досягнення гендерної рівності. Зокрема, вперше на Україні спільно з відділом освіти міськради був проведений форум для вчителів-чоловіків «Мужчина-вчитель — герой нашого часу», спільно з ОДА та ВГО «Християнські родини — світло сходу» — міжнародний семінар «Християнська родина, європейський досвід, українська реальність» у с. Зарваниця на базі Марійського духовного центру. Наш багаторічний досвід свідчить, що додержання гендерної ідеології в навчально-виховному процесі школи, вироблення стратегій і тактик гендерного виховання, поєднання досліджень і викладання, максимальна відкритість курсів для відвідування слухачами, викликало зацікавленість освітянської аудиторії даними питаннями, що сприяло підвищен-

ню гендерної культури вчителя-професіонала, трансляції гендерних знань на широку громадськість.

Висновки

Дитячі освітні заклади, педагогічні колективи орієнтовані переважно на статево-рольовий підхід до виховання хлопців і дівчат, що створює настановлення на диференційовані соціальні ролі, породжує гендерну асиметрію в особистісних домаганнях і очікуваннях, настановлення на різну соціальну поведінку. Для початкової та середньої ланки освіти необхідно розробити ідеологію гендерного виховання, яка б заохочувала індивідуалізований розвиток, збагачувала загальнолюдськими та професійними знаннями без утиску чи обмеження прав дитини за статевою ознакою. Розроблені у процесі дослідження стратегії і тактики гендерного виховання сприятимуть поширенню ідей рівності статей у сфері гуманітарної освіти дорослих, що призведе до кардинальних зрушень у підготовці освітянських кадрів. Експериментальне обґрунтування моделі формування гендерної свідомості та само-свідомості особистості-професіонала, що передбачає реконструкцію сталих світоглядних стереотипів і набуття компетенцій з гендерної проблеми, є перспективами діяльності створеного науково-дослідного Центру з проблем гендерної освіти і виховання учнівської та студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людський розвиток і європейський вибір України: звіт за 2008 рік. — К., 2008. — 122 с.
2. Андрущенко В. Болонські обрії вищої освіти / В.Андрущенко // Світогляд. — 2007. — № 1. — С. 50–54.
3. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації: факти, роздуми, перспективи / В.Г.Кремень. — К.: Грамота, 2003.
4. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами: навч. посіб. / за ред. В.В.Олійника, Л.І.Даниленко. — К.: Логос, 2004. — 212 с.
5. Говорун Т.В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т.В.Говорун, О.М.Кікінежді. — К.: Академія, 2004. — 308 с.
6. Кравець В.П. Гендерна педагогіка / В.П.Кравець. — Тернопіль: Джура, 2003. — 460 с.
7. Кікінежді О.М. Формування гендерної культури молоді: наук.-метод. матеріали до тренінгової програми: навч. посіб. / О.М.Кікінежді, О.Б.Кізь. — Тернопіль: Навч. кн. — Богдан, 2006. — 160 с.
8. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д.Максименко. — К.: КММ, 2006. — 240 с.

9. Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку.
К.: Фоліант. — 87 с.

В статье представлены результаты экспериментального изучения содержания и распространения гендерных стереотипов у педагогов общеобразовательной школы. Определены условия внедрения гендерно-информационных технологий в образовательные учреждения среднего звена, пути повышения гендерной компетенции учителей, стратегии и тактики формирования гендерной культуры у современных педагогов, которые апробированы в гендерном центре Тернопольского национального педагогического университета.

Ключевые слова: *гендер, гендерное воспитание, гендерный подход, гендерные стереотипы, гендерная культура, гендерно-информационные образовательные технологии, гендерные компетенции.*

The results of experimental studying of the entity and spreading of gender stereotypes of teachers of secondary schools are displayed in the article. The terms of implementing of gender information technologies into the educational process of secondary schools and the ways of increasing gender competencies of the teaching staff and also the strategies and tactics of the formation of gender culture of modern teachers are covered. They have been approbated in the Gender Center created in Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk.

Key words: *gender, gender upbringing, gender attitude, gender stereotypes, gender approach, gender competencies, gender information educational technologies*